

A INADAPTACIÓN SOCIAL

Juan Luis Basanta Dopico

Equipo de Adopción e
Acollemento familiar. Xunta de Galicia

CONCEPTUALIZACIÓN

O dicionario da Real Academia Española define así o termo *inadaptado*: "Dícese del que no se adapta o aviene a ciertas condiciones o circunstancias. Aplícase a personas. Usase también como sustantivo". *Adaptación* procede do verbo latino *adaptare*, (composto de *ad* e *aptare*) que significa "acomodar" (Amado Vega, 1989). É dicir, o "inadaptado" sería aquel suxeito que non se acomoda a certas condicións e circunstancias. Diversos autores entenden que se tal adaptación se producise en dimensións temporais reducidas, pasaría a denominarse "desadaptación", ruptura temporal do equilibrio suxeito-medio.

Entre outros termos próximos poderíamos destacar: *marxinación*, *inconformismo* e *delincuencia*. Realizando un breve achegamento ós

termos citados teríamos que se entende por *marxinación* aquela situación que padece un suxeito pola que se atopa á marxe da normalidade do grupo de referencia. Deste xeito, para especifica-lo concepto de *marxinación* e o seu proceso necesitaremos ter presente diversas claves:

1. Grupo de referencia
2. Suposta vontade, carencia ou dificultade de integración ó grupo.
3. Hexemonía do grupo pola imposición dos valores dominantes, referencia á estrutura de poder.
4. Dar por obxectivo un concepto, o de normalidade, sendo este subxectivo. (Villaverde, 1988)

Polo que, e debido á ambigüidade e amplitude do termo *marxinación*, así como o feito de ser unha

etiqueta sufrida, en ocasións pasivamente polos suxeitos, poden establecerse tantos criterios -límites, fronteiras- de marxinação como necesarios e/ou útiles sexan ó funcionamento da estrutura do poder.

Inconformismo: Enténdese por tal unha actitude de rexeitamento ou desacordo co establecido na orde política, social, moral, etc. Supón, polo tanto, unha imposición consciente, máis ou menos racional, de enfrontamento ós valores hexemónicos. Pódese converter nun lugar común á inadaptación en función da correlación de forzas, e será, en todo caso, froito directo do enfrontamento político.

Delincuencia: Delincuente será aquel que cometa unha acción contemplada como delicto no Código Penal dunha determinada comunidade. Agora ben, ós efectos que nos interesa, entendemos que, se un suxeito comete un acto cualificado como delictivo, sitúase no terreo cando menos da desadaptación e, con frecuencia, da inadaptación social; non obstante, o efecto de etiquetaxe ("labeling") sobre as devanditas persoas é devastador xa que o antedito cualificativo soe marcar un límite, unha fronteira, unha visión máis "dura" sobre o suxeito (e a súa reali-

dade); visión que sitúa en perspectiva todo un arsenal de técnicas, intervencións e medios que facilmente se converten en obxecto de seu, perdendo a finalidade para a que foron construídos: intervir sobre a persoa, o menor, que como consecuencia dun continuado proceso de "adaptación-degradación" se atopa confrontado co social e sancionado no xurídico.

Dito o anterior, falta configurar algúns aspectos que expliquen o termo *normal*. Realmente tódolos termos anteriores apuntaban implícita ou explicitamente a el, para iso achegámonos ó mesmo desde diversa liñas de pensamento ou escolas. Así, e sen ánimo de ser exhaustivos, teremos:

ORIENTACIÓN ESTADÍSTICA

Define como normal toda conducta que se sitúe no promedio das condutas realizadas por un suxeito respecto do seu grupo social de pertenza. É usual considerar a K. Schneider como representante deste enfoque no eido da inadaptación. Paralelos a esta visión, en clave psicolóxica, teríamo-los criterios psicométricos representados por Binet, e os criterios adaptacionistas-desenvolvistas representados por Gessell,

e con discreta orientación normalizante, compoñentes teleolóxicos, poderíamos pensar en determinadas escolas de terapia de Familia, escolas conductuais e Humanistas.

ORIENTACIÓN XURÍDICO-FORENSE

Entenderá por normal a sucesión das persoas ás normas, á lei e, polo contrario, "desviado" ó que infrinxe. Situación que non presenta excesivos problemas, no suposto que exista un axeitado isomorfismo entre as leis penais, o delicto, a súa pena e o que a sociedade considere como tal. Agora ben, se na orixe se entende a existencia dun principio dinámico de relación entre os factores citados, non é menos certo que o xurídico se converte facilmente en instancia sacralizadora e cousificadora dos homes e das conductas. Nesta perspectiva paga a pena observa-lo fascinante traballo de "disección", próximo ás clasificacións botánicas, realizado polas escolas tradicionais da psiquiatría forense no ámbito da nosografía da delincuencia (ver Marco Ribe, J. e cols., 1990). Sobre a liña de pensamento xurídico volverase máis tarde.

ORIENTACIÓN SOCIOLÓXICA

Mesmo considerando os diversos posicionamentos, podemos afirmar que, en termos xerais, é o grupo social o que coa determinación dos costumes, ritos, normas e leis sociais, e polo tanto coa construción da realidade, impón os criterios de normalidade fronte a anormalidade, deseñados por complexos e recursivos mecanismos xerados polas institucións de control social: policía, igrexa, xuricatura, etc, encargadas de configura-las imaxes da realidade e da súa significación, desde o ámbito do social.

CONSIDERACIÓNS PRAGMÁTICAS DE ORDE CLÍNICA ARREDOR DA INADAPTACIÓN SOCIAL

Para isto realizaremos un breve repaso ós diagnósticos clínicos realizados desde o DSM-III-R e a CIE-10, que puideran estar relacionados cos procesos de adaptación e coas habilidades sociais, para rematar perfilando máis nitidamente a área da inadaptación social desde o campo da infancia e adolescencia.

DSM-III-R

O Atraso Mental e os Trastornos específicos do Desenvolvemento, pertencentes ó Eixe II -Trastornos do Desenvolvemento-, non producen de seu inadaptación social, mais non cabe ningunha dúbida da súa presenza nos atrasos e fracasos escolares, facéndose relativamente frecuente en menores con carreira delictiva, máis especificamente se por Atraso Mental entendémo-la súa forma non clínica, é dicir: o Atraso Socio-Cultural.

TRASTORNOS DE CONDUCTAS PERTURBADORAS

O DSM-III-R di textualmente: "esta subclase de trastorno caracterízase por conductas socialmente perturbadoras, que provocan maior desacougo nos demais ca nos suxeitos que as presentan. Esta subclase contempla o trastorno por déficit de atención con hiperactividade, o negativismo desafiante e os trastornos de conducta, prototípicos dentro do ámbito da inadaptación social, que presentan os seguintes tipos: grupal, agresivo solitario e indiferenciado. Sintomatoloxía esencial ó devandito trastorno é a presenza dun patrón

persistente de conducta no que se violan os dereitos básicos dos demais e as normas sociais apropiadas á idade. Este patrón de conducta dáse na casa, na escola, cos compañeiros ou na comunidade."

TRASTORNOS POR ANSIEDADE DA INFANCIA OU DA ADOLESCENCIA

Posúen valor etiolóxico específico, e non só abranguerían as reaccións neuróticas, senón que tamén son a base das fobias escolares e polo tanto do efecto "bola de neve" coas súas secuelas de atraso e fracaso escolar.

O DSM-III-R cita outros trastornos da infancia e da adolescencia: trastornos de conducta alimentaria, trastornos da identidade sexual, trastornos por tics, trastornos da eliminación, trastornos da fala non clasificados noutro lugar, e outros transtornos da infancia, a nenez ou a adolescencia; todos eles poden incidir de forma variable nos procesos de inadaptación, ben sendo un factor elicitor, un elemento de mediación ou un elemento máis na causación circular. Non obstante, débese citar moi expresamente o chamado TRASTORNO REACTIVO DA VIN-

CULACIÓN NA NENEZ OU Ó COMEZO DA NENEZ, incluído dentro do caixón de xastre doutros trastornos da infancia, a nenez ou a adolescencia. O devandito TRASTORNO REACTIVO DE VINCULACIÓN presenta como sintomatoloxía esencial unha marcada alteración nas relacións sociais en distintos contextos, que comeza antes dos cinco anos. Esta alteración da relación social poida que se deba a uns coidados inapropiados ou patóxicos, que preceden o comezo da alteración.

ACIE-10

Establece, igual có DSM-III-R, as categorías de ATRASO MENTAL e TRASTORNOS DO DESENVOLVEMENTO PSICOLÓXICO, centrando os trastornos específicos da inadaptación social dentro da clasificación de TRASTORNOS DO COMPORTAMENTO E DAS EMOCIÓN E Ó COMEZO DA INFANCIA E ADOLESCENCIA, xerando, dentro do citado trastorno, dúas clases xerais:

1. TRASTORNOS DISOCIAIS caracterízanse por unha forma persistente e reiterada de comportamento disocial, agresivo e retardador. Nos

seus graos máis extremos poden chegar a violacións das normas, maiores das que serían aceptables para o carácter e a idade do individuo afectado e as características da sociedade na que vive. Establécese certa subclasificación: limitado ó contexto familiar, socializado, non socializado, oposicionista, outros e sen especificación.

2. TRASTORNOS DISOCIAIS E DAS EMOCIÓN E

Este grupo de trastornos caracterízase pola combinación persistente dun comportamento agresivo disocial ou retardador, con manifestacións claras e marcadas de depresión, ansiedade ou outras alteracións emocionais. Establécese certa subclasificación: disocial depresivo, trastornos emocionais e disociais mixtos, e sen especificación.

É dicir, a nosografía psiquiátrica americana, DSM-III-R, encerra a inadaptación social infanto-xuvenil dentro dos chamados Trastornos de Conductas Perturbadores, e a Organización Mundial da Saúde, CIE-10, dentro dos chamados Trastornos do Comportamento e das Emocións. Dito isto, cómpre formular diversas matizacións que tendan a precisar conceptualmente o exposto: en pri-

meiro lugar todo diagnóstico clínico é un predicado que se di dun suxeito, sen embargo, hoxe en día a inadaptação social téndese a considerar un predicado da situación, non un atributo do suxeito; en segundo lugar, os diagnósticos clínicos nos que “o social” entra de cheo deben ser tratados coa conveniente reserva; en terceiro lugar, non aparecen criterios evolutivos; en cuarto lugar, non aparecen indicacións terapéuticas e, respecto ó DSM-III-R, dáse unha aparente arbitrariedade da selección e delimitación dos criterios diagnósticos (Fuentebro e Vázquez, 1990)

¿DESTE XEITO, QUEN DEFINE A REALIDADE?

Por pouco que observémo-lo termo inadaptação, veremolo sempre cuberto por unha grosa capa ideolóxica, polo que inexorablemente teremos que utilizar gafas que filtren ben os contidos máis “evidentes” da realidade. Neste sentido suxire as aportacións dun prestixioso psicoterapeuta e un estudioso da información chamado Paul Watzlawick, quen, nun recente artigo “¿Adaptación a la realidad o realidad adaptada?” (1992), entre outras cuestións sostén, posición xa clásica, unha

diferencia fundamental entre dous aspectos da realidade, que se poden mostrar -di- cun exemplo sinxelo: o ouro posúe propiedades físicas sobre as que facilmente poderíamos poñer de acordo a dous ou máis observadores; as devanditas propiedades físicas -que non deixan de ser “construídas”, postas ó descuberto polas ciencias naturais e sobre as que non se esperan avances fundamentais- serían denominadas a súa realidade de primeira orde; mais xunto a esta, existe unha realidade de segunda orde, a saber, o seu valor, que é unha atribución de sentido e cultura; e a estes factores éles común que sexan constructos humanos e non o reflexo de realidades independentes do home. Polo tanto, hai que dicir que a chamada realidade, a que temos que ver sobre todo en psiquiatría -di o autor-, é sempre unha realidade de segunda orde e constrúese por medio da atribución de sentido, de significado ou valor, á realidade en cuestión de primeira orde. A diferenza entre as dúas realidades exprésase no chiste creado arredor da diferenza de ópticas entre o optimista e o pesimista: o optimista di que a botella está medio chea, o pesimista, que está medio baldeira. A mesma realidade de primeira orde, é causa de dúas realidades diametralmente

opostas de segunda orde. Só se metemos estas dúas "realidades" nun saco, o criterio de adaptación á realidade mantén a súa validez.

Considérase a Heinz Von Foerster fundador da epistemoloxía cibernética, e da cibernética de segunda orde. É unha das persoas que máis contribuíu a realizar un cuestionamento radical do principio de obxectividade. Nel demóstrase que a construción da realidade é unha propiedade do observador, na que, polo tanto, está o observador mesmo transformando e recreando a suposta realidade obxectiva; é dicir, lévase a atención dos "sistemas observados" ós "sistemas que observan", ó entender a toda noción cibernética (toda noción en xeral) como dependente do observador. O terapeuta -en referencia a terapia familiar- non é xa alguén que describe o sistema "tal cal é desde fóra", senón alguén que "co-constrúe o sistema do que el tamén é partícipe", e máis aínda, o terapeuta mesmo emerxe como tal a través desa participación e do tipo de instrumentos conceptuais que usa, xera, co-xera na devandita participación (Heinz Von Foerster, 1991)

Unha vez dito isto, poderemos entender máis correctamente o

carácter polidimensional da realidade, e polo tanto da inadaptación social específica da infancia, adolescencia e xuventude. En definitiva e basicamente, trátase dun eido conceptual construído polo home para aborda-la súa propia obra, froito da miseria social, a intolerancia e a propia incompreensión e ignorancia.

MARCO XURÍDICO

Clasicamente, e dentro dos dispositivos asistenciais, adóitase distinguir dous tipos de menores necesitados de diversas intervencións de carácter educativo social: os chamados menores de protección e os menores de reforma.

Enténdese por menores de protección aqueles que se atopan en situación de desamparo, sendo tal a que se produce de feito a causa do incumprimento, ou do imposible ou do inaxeitado exercicio dos deberes de protección establecidos polas leis para a garda dos menores, cando estes queden privados da necesaria asistencia moral ou material; tal é parte do establecido no artigo 172 da recente Lei 21/1987 de 11 de novembro, pola que se modifica determinados artigos do Código Civil e da Lei

de Enxuízamento Civil, en materia de adopción, e se dan normas sobre tutela automática a cargo da Entidade Pública, á que corresponda no territorio, da protección de menores, e regula o acollemento familiar. Menores de reforma serán aqueles suxeitos maiores de doce anos, e menores da idade fixada no Código Penal, que sexan responsables de accións tipificadas como delictos ou faltas nas leis penais, e isto en virtude da Lei Orgánica 4/1992, de 5 de xuño, sobre reforma da Lei Reguladora de Competencia e o Procedemento dos Xulgados de Menores. Certo que a devandita lei supón un cambio drástico consonte a situacións xurídicas anteriores de carácter anticonstitucional, nas que se establecía unha visión paternalista da infancia e fóra de todo marco de garantía e probatorio, no que o xove, igual có demente, quedaba fóra do concepto de responsabilidade xurídica. Ben é certo que a vixente Lei supón, en certa medida, situa-lo menor como eixe de si mesmo, suxeito con dereitos e deberes. A Lei encárgase de especifica-la importancia de figuras novas con respecto a situacións pasadas: avogado defensor, xuízo, fiscal, equipo técnico, resolucións xudiciais, etc; pero tamén establece unha serie de medidas que poderán ser dic-

tadas pola autoridade xudicial, algunha delas novidosa e con carácter certamente progresista. Basicamente as medidas que poderá acordar un xuíz son:

1. Amonestación ou breve internamento de un ou tres fins de semana.
2. Liberdade vixiada.
3. Acollemento por outra persoa ou núcleo familiar.
4. Privación do dereito a conducir ciclomotores ou vehículos de motor.
5. Prestación de servizos en beneficio da comunidade.
6. Tratamento ambulatorio ou ingreso nun Centro de carácter terapéutico.
7. Ingreso nun Centro en réxime aberto, semiaberto ou pechado.

Tódalas medidas terán unha duración temporal limitada, poderán ser reducidas e mesmo deixadas sen ulteriores efectos. En definitiva, trátase, como sinala a exposición de motivos da Lei, de establecer un

marco flexible para que os Xulgados de Menores poidan determinar as medidas aplicables ós menores que realizasen feitos susceptibles de ser tipificados como infraccións penais, pero sempre sobre a base de valorar especialmente o interese do menor. No fin de contas, este novo sistema de Xustiza Xuvenil tivo entre outras finalidades axeita-lo tratamento xurídico dos xoves enfrontados coa xustiza ó postulado polo artigo 24 da Constitución: "Tódalas persoas teñen dereito a obter a tutela efectiva de Xuíces e Tribunais no exercicio dos seus dereitos lexítimos, sen que en ningún caso poida producirse indefensión. Así mesmo, todos teñen dereito ó Xuíz ordinario predeterminado pola Lei, á defensa e á asistencia de letrado, a ser informados da acusación contra eles, a un proceso público sen dilacións indebidas e con tódalas garantías, a utilizar-los medios de proba pertinentes para a defensa, a non declararse culpables contra si mesmo, a non confesarse culpables e á presunción de inocencia".

No artigo 27.23 do estatuto de Autonomía atribúese á Comunidade Autónoma Galega a competencia exclusiva en materia de Asistencia Social, e para dar cumprimento a este mandato e facer efectiva a

devandita competencia, promúlganse os Reais Decretos de 1084/1984, do 29 de Febreiro, e 1054/1985, do 5 de Xullo, polos que se traspasan á Comunidade Galega as funcións do Estado en materia de protección de menores, e os servicios, institucións e medios persoais, materiais e presupostarios para o exercicio dos mesmos.

A Lei 4/1933, do 14 de Abril, de Servicios Sociais, publicada no DOG do 23 de Abril, establece no seu artigo 12, apartados 1, 2 e 3, os servicios sociais de atención especializada na área de familia, infancia e mocidade; establece os equipamentos que lles son propios, e enumera os diversos programas de intervención, como poden ser: adopción, acollemento familiar, atención diurna en centros, prevención de malos tratos a menores, erradicación da mendicidade, etc. Máis concretamente, o artigo 12.1 informa que os devanditos servicios de atención especializada terán que desenvolver actuacións encamiñadas á prevención e superación das problemáticas derivadas da desintegración familiar, así como á atención de menores en situación de desvantaxe ou inadaptación social. Por outra banda, o Decreto 196/1988, do 28 de xullo, desenvolve, no ámbi-

to da Comunidade Autónoma Galega, a Lei 21/1987, do 11 de novembro, pola que se regula a adopción, tutela e garda de menores.

Obviamente, existen outros Principios Xurídicos e Tratados Internacionais: Declaración dos Dereitos do Neno (Xenebra, 20 de novembro de 1959), Convención dos Dereitos do Neno (Nova York, 20 de novembro de 1989), Regulamentación Mímina das Nacións Unidas para a Administración de Xustiza de Menores, Regulamentación de Beijing, adoptada pola Asemblea Xeral das Nacións Unidas o 29 de novembro de 1985, Recomendación do Comité de Ministros do Consello de Europa, R (87) 20. 17-9-1987, na que se establecen unha serie de recomendacións sobre reaccións sociais ante a delincuencia xuvenil, etc. Malia a todo o exposto anteriormente queda aínda por establecer unha Lei Xeral da Infancia, ou un Estatuto de Dereitos do Menor; en definitiva, un sistema artellado de principios, dereitos, deberes e medidas que protexan o máis eficazmente posible a infancia, ó tempo que a sitúe en posición simétrica respecto ó social.

O feito de que o concepto de inadaptación social necesite de

varias disciplinas para ser “atrapado” dificulta obviamente a súa definición, en todo caso, a súa relación co marco xurídico-social é patente, por isto a explicación relativa á orde xurídica ou institucional é absolutamente imprescindible porque segundo sexa a disposición, ideoloxía subxacente e articulación obxectiva da devandita orde, a práctica profesional do traballador, educador ou psicólogo social cambiará tanto como o “obxecto administrativo” da intervención é distinto. Así, por exemplo, ó psicólogo que traballe na área de protección de menores demandaráselle que traballe especialmente os estados “carenciais”, ó psicólogo que traballe no sector da reforma demandaráselle que actúe sobre as “inadaptacións”, conductas disociais, psicopatoloxías ou en funcións de apoio ó Xuíz de Menores. E pensando nun campo de menores non citado ata agora: o de todos aqueles adolescentes e xoves con prácticas de risco máis ou menos acentuadas, e que non acoden á estrutura dos servizos sociais, que son a maioría dos xoves en situación de dificultade social, ó psicólogo, en todo caso, demandaráselle prácticas profesionais vencelladas a estudos de prospección e traballo de carácter máis ou menos comunitario. Por iso é

importante analiza-lo lugar desde o que se xera a intervención, xa que facilmente podemos caer en visións unidimensionais do suxeito, en todo caso parcializadas ou "escotomizadas", máxime se o xove ten que pasar polo mal momento de desfilar por diversos Servicios de Atención: Saúde, Xustiza e Menores, sendo unha a súa problemática.

SOBRE AS INSTITUCIÓNS

I. A REFORMA

Foron moitos os autores e as escolas que se pronunciaron sobre a cuestión institucional na área de menores de reforma ou de protección; en todo caso, podemos informar da práctica desaparición das grandes institucións mixtas (institucións que tiveron unha longa vida, desde a postguerra ata entrados os anos oitenta), onde convivían menores clasificados como xoves delinquentes e aqueles outros tutelados polo estado, debido á situación de abandono na que se atopaban.

Arestora, como quedou exposto anteriormente, existen por Lei tres tipos de Centros de Reforma:

1. *Centros en réxime pechado*. Atenden a xoves procedentes dos Xulgados de Menores, que cometeran gravísimas infraccións, presenten un elevado índice de agresividade e xa se lles impuxese outro tipo de medidas que fracasaron. A duración máxima da medida son dous anos.

2. *Centros de réxime semia-berto*. Adolescentes e xoves procedentes dos Xulgados de Menores que non presenten conductas severamente desaxustadas, nin graves infraccións. Estes xoves adoitan saír da institución de forma controlada.

3. *Centros en réxime aberto*. Presentan unha configuración máis parecida á dun fogar funcional ou residencia. As actividades realízanse fóra da institución.

Admítese unha última variedade constituída polos Centros de Acollida de menores de reforma. Ditos centros son institucións con carácter altamente provisional para o menor, xa que as funcións que se desenvolven están orientadas á clasificación, diagnóstico e valoración dos menores delinquentes.

MODELOS DE TRATAMIENTO

Obviamente non se pretende, nin moito menos, ser exhaustivo, pero si establecer uns marcos que se consideran básicos á hora de entender a evolución sufrida, así como citar cales, neste momento, das diversas técnicas existentes son as máis asiduamente empregadas.

Tomando só como referencia o período moderno, temos unha primeira época na que o menor era considerado nos mesmos termos có adulto, unindo o seu destino a este. Isto non quere dicir que non houbera serios intentos reformadores anteriormente, e que estes non deixasen semente; non obstante, o discurso de reforma social non era dominante. Pouco a pouco, e como efecto da Reforma Industrial, co traspaso da man de obra do campo á cidade e ás súas industrias, coa necesidade de instruír minimamente á clase obreira para que afrontase con garantías o manexo das máquinas, e co sentido crecente da conciencia obreira, vérase un cambio na visión e tratamento dos xoves inadaptados e da infancia. Non só se regulan as primeiras xornadas laborais para os traballadores, senón que se estipulan condicións laborais distintas para os nenos

obreiros, ó tempo que se acentúa o respecto polos dereitos ou as condicións de tratamento de medidas xudiciais. Pénsese que é en 1874 cando a Corte Americana reconece oficialmente o primeiro caso de malos tratos a un neno -caso Mary Ellen Wilson. Por certo, o argumento que debeu empregarse consistiu en que se ós animais se lles reconecían dereitos contra a crueldade, ¿como era posible que a un neno non se lle reconecesen, cando este era unha especie pertencente ó reino animal? (citado por Musitu y Gracia, 1993). Pouco tempo despois, o 21 de abril de 1889, constitúese o primeiro Tribunal para xoves da época moderna, na cidade de Chicago, e é en 1918 cando en España se crea o primeiro Tribunal Tutelar de Menores, en aplicación da Lei de Tribunais para Nenos, coñecida como Lei Montero Ríos. Lei que tiña como finalidade esgazar-lo tratamento dos menores delincuentes do ámbito presidiario, creando para os nenos unha xurisdición especial, un lugar de internamento e tratamento propio: os reformatorios, e xerando as chamadas Sociedades Tutelares, con afán de protexer-la infancia abandonada. É neste momento cando se suscita un debate pedagóxico sobre qué persoal debería atender os centros de refor-

ma, perdendo a tese dos defensores da Institución Libre de Ensinanza; deste xeito, os centro de reforma máis significativos pasan a ser rexentados por relixiosos amigonianos (por certo, un dos primeiros laboratorios de psicoloxía e o primeiro que se desenvolve especificamente para o estudio dos menores inadaptados é o creado por esta congregación relixiosa no Centro de Reforma de Amurrio, Bilbao). En xeral, nesta primeira época predominan as ideas de control e castigo.

Un segundo momento correspondente ós inicios e implantación de orientacións dinámicas dáse desde finais da segunda guerra mundial ata finais dos sesenta. Recordemos que os postulados de Freud se estenden rapidamente por Europa, e un fenómeno semellante ocorre nos Estados Unidos, tras dicta-las súas famosas cinco conferencias na Clark University daquel país. Teñamos presente só varias puntuacións: primeiro, Freud establece que o home non é o centro de si, senón o seu inconsciente; segundo, os nenos teñen sexualidade, que é por natureza perversa e polimorfa; terceiro, enténdese que todo home corresponde na súa estrutura a unha das seguintes categorías: psicose, neurose, ou perver-

sión; cuarto, hai na obra deste autor dous artigos esenciais para considera-la dinámica dos procesos de malos tratos e delincuencias: "Pegan a un niño" e "Los delincuentes por sentimiento de culpabilidad", Freud (1973). Nesta orientación psicoanalítica destacan diversos autores, que de forma máis ou menos heteroxénea tratan aspectos relacionados coa delincuencia xuvenil e a súa abordaxe: Melani Klein, Anna Freud: a propia filla de Freud, Aichhorn, Fiedlander, Spitz, e Winnicot; desde unha opción máis etolóxica e vincular teriamos a Bolwy, aínda que con Bolwy habería que facer unha excepción. En xeral as súas perspectivas corresponden á aplicación do modelo clínico, á asunción da etioloxía de carácter endóxeno, madurativo, asociada a transtornos nos procesos de crianza e máis concretamente á relación afectiva específica mantida coa nai e co pai, así como ó correspondente agromo crítico no inicio da adolescencia e xuventude, trala aparición intensa do mundo pulsional, a crise de identidade e a aplicación de mecanismos defensivos de carácter patolóxico. Todo isto produce a incorporación de profesionais do campo da saúde mental nos centros de atención a xoves delincuentes, á vez que se produce unha gran cantidade de

publicacións con amplas referencias a trazos de personalidade e estudos de casos individuais. A posición entre o profesional e o menor infractor, é totalmente asimétrica. O menor convértese en paciente, mentres que as institucións basicamente vertébranse en tres eixes xerarquizados: técnicos, persoal de asistencia, e menores.

Un terceiro momento iníciase a mediados e finais dos sesenta, co auxe e inicio do declive das técnicas conductuais, o comezo e avance dos plans americanos da época Kennedy de loita contra a pobreza, e o inicio oficial da psicoloxía comunitaria como disciplina académica na "conferencia de Boston". É certo que constitúen tres fontes diversas con peso relativo, específico e diferenciado. Non esquezamos que nace unha época enormemente caleidoscópica. En todo caso, nos centros de atención a menores de reforma comeza unha época de implantación de programas tratamentais non estritamente clínicos, programas de raíz máis psicolóxica como poden ser as terapias de grupo, o psicodrama, deseños de corte educativo, con accións formativas e laborais alongadas do modelo médico e da relación diádica. Sen dúbida que este distan-

ciamento non foi frío e obxectivo, senón que se produciu de forma apaixonada, o que ocasionou fenómenos de substitución e compensación. Isto explicaría a aplicación, ás veces, tan ríxida, dos modelos conductuais baseados na psicoloxía da aprendizaxe, nos que a conducta basicamente é aprendida; na importancia dos determinantes actuais, e non pasados, para planificar as accións de cambio; no social como lugar de aprendizaxe, e na importancia de que participen nos tratamentos outras figuras vencelladas ó menor. Sen embargo, ese apaixonamento deu lugar a intervencións frías, asépticas, moi masivas, con aplicacións rigorosas de programas de economía de fichas, entre outras técnicas de control e contención, que evidentemente ofreceu os seus froitos positivos, pero sempre dentro do contexto institucional, o que prexudicaba os procesos de xeneralización e adaptación a contextos de liberdade (problemas relacionados coa validez ecolóxica) e que, en definitiva, orixinaba o cuestionamento de todo o traballo realizado ó non alcanzarse os obxectivos xerais propostos nos programas. Sendo esta unha época de profundas e abertas contradicións, era normal observar como paralelamente se producían alternativas máis enfocadas ó

social e á apertura dos marcos institucionais; de feito prodúcese obxectivamente noutros campos (saúde mental, hospitais psiquiátricos) unha profunda saída ó exterior (sectorización, prevención, etc.); un desmantelamento institucional dos grandes centros asilares, e unha formulación crítica dos procedementos terapéuticos empregados ata o momento.

Un cuarto tempo sería o que se desenvolve na actualidade, vertebrado en varios eixes: desde o punto de vista institucional, co emprego de técnicas de carácter cognitivo, programas de aprendizaxe de habilidade sociais, ó considerar que os menores inadaptados carecen dun repertorio básico de formas de relación e interacción. aínda máis, desde as teorías do déficit pódese considerala aportación de Wolf, e e outros (citado por Garrido Genovés, 1989), na que se suxire a existencia dunha deficiencia social (social disability) nos xoves con conducta delictiva grave, sendo esta concibida como expresión dunha condición deficitaria xenérica, posta en práctica das ideas sobre desenvolvemento moral de Kohlberg. É un lugar común atopar nos xoves internados en centros de reforma dificultades á hora de elaborar procesos de pensamento, dificultades para

seguir de forma lóxica os diversos pasos dun proceso racional, coherente e sistemático de pensamento, e polo tanto establece-las axeitadas cadeas causais de orde simbólica que implica toda elaboración mental consciente. Esta é a causa de que se establecesen programas cognitivos de resolución de problemas, e de resolución de problemas interpersoais, como os propostos por Spivack, Platt e Shure, citado por Garrido Genovés, 1986. En todo caso, conséntase unha apertura das institucións ó exterior; aínda que ongrao de apertura sempre dependerá do tipo de institución de reforma da que se trate; non obstante, establécense programas de intercambio bidireccional entre a sociedade, a rúa e a institución, ocupando o devandito proceso un lugar destacado, específico, tanto dentro do proxecto, como establecendo unha configuración xeral da vida cotiá no seo da institución.

Outro eixe básico para comprendérmo-la época actual será aquel que establece a importancia dos programas preventivos, é dicir, o eixe comunitario, perspectiva que marca non só a importancia fundamental da prevención, senón a ineludible necesidade de implementar programas de intervención psicosocial que

traballen co xove problemático e coa súa comunidade, establecéndose, tamén, os oportunos programas de reinserción sociolaboral e educativa, buscando un desenvolvemento do tecido social, unha transformación das redes sociais existentes, situándose na óptica do cambio, xerando outras novas, unha máxima utilización dos recursos da comunidade nun plano de simetría respecto ós técnicos, e creando lugares axeitados de escoita e participación dos cidadáns. De tal maneira que os profesionais, na medida en que deseñen axeitados programas comunitarios, tendan á súa disolución e eclipsamento. Traballo comunitario de fondas raíces ecolóxicas e sistémicas.

O RISCO DO TRABALLO INSTITUCIONAL. VANTAXES E INCONVENIENTES

Certos sectores profesionais entenden que non se pode traballar no marco das ciencias sociais: Psicoloxía, Educación social, etc, se non se dan unha serie de condicións, a saber: exercicio profesional desde un marco de liberdade, dirixido a suxeitos en liberdade e que voluntariamente acceden á intervención.

Desde a óptica dos traballadores que realizan as súas funcións en institucións con menores de reforma, este pensamento habería que matizalo especialmente en canto á voluntariedade do tratamento e liberdade do menor. Así temos que se adoitan cita-las seguintes vantaxes do tratamento institucional:

- A existencia destes centros exerce un labor de protección, non só da sociedade respecto ó xove infractor, senón tamén do xove respecto a si mesmo, ás súas angurias e ansiedades. En todo caso, admítese que se produza unha retirada da circulación social do suxeito.

- Igualmente se admite que en determinadas situacións se protexe o xove de claras situación de persecución social, especialmente cando os feitos cometidos revisten certos caracteres de gran alarma social.

- En todo caso, trátase dunha privación de liberdade establecida polas leis que nos deron.

- A devandita privación de liberdade supón un proceso de control e continuación, graduado, que facilita un marco de actuación sobre

o suxeito mesmo. Cuestión distinta é que o marco se constituía en finalidade, ou, o que é o mesmo, que a institución se converta en obxecto de si, perdendo a referencia á poboación interna e ós suxeitos que a constitúen, pois neste caso non se poderían establecer procesos de melloría nos xoves; serían, simplemente, institucións de castigo.

- A institución sempre supón unha parada na carreira delictiva do xove e, polo tanto, unha posibilidade de reflexión e reorganización persoal; o que, entre outras cousas, constitúe unha melloría en habilidades básicas, aprendizaxes académicas, hábitos, coñecementos prácticos, mellora do autoconceito e autoestima, etc., e isto independentemente, en certa forma, de obxectivos xerais máis amplos.

- En todo caso, establécese un lugar e un tempo no que o adulto cobra unha dimensión radicalmente distinta á percibida polo xove ata o momento; un adulto capaz de aportar unha presenza significativa, de canaliza-las enormes moreas de anguria, perda e dó que sofren estes xoves; un adulto que establecerá os oportunos procesos de mediación significativa, contribuíndo a incrementa-la autoestima, a seguridade

persoal e o axuste psicolóxico; a reiniciar ó menor en procesos alternativos de socialización, expresión de necesidades e manifestación de afectos; coloreando o mundo emocional do xove máis alá das mediocres tonalidades creadas e percibidas ata o de agora; sendo testemuña da conquista dun desexo por parte do xove máis alá da “voracidade polos obxectos”, do paso ó acto, ou da “fame de estímulos”.

DOS INCONVENIENTES

- Hai que citar aqueles que fan referencia á poboación interna: perda da liberdade e, polo tanto, dificultade para establecer procesos de responsabilización; risco de profundización e extensión de pautas culturais marxinais; risco de aparición de fenómenos patolóxicos encubertos e institucionalización.

- Respecto á relación co medio social, é importante sinalar que na medida na que os xoves son apartados da circulación social, os profesionais actúan por radical delegación xurídico-social o que supón un fácil decantamento cara a accións encamiñadas a palia-los conflitos, á mera intervención en crise, quedando nun segundo plano proxectos e

tarefas destinadas á prevención e reinserción social, xa que o groso da intervención tende a darse no seo da institución, de forma illada do contexto, xerando indirectamente a idea de que estas institucións, de forma illada do contexto, serven para responder, permitindo o ingreso de xoves en momentos de crise e presumible crispación social. E aquí está a importancia da ancoraxe destes centros na estrutura social, rede de recursos e apertura a sistemas informais de apoio.

- Respecto ós profesionais, é usual, e non por iso menos certo, cita-los deficit de formación, a escasez de programas de avaliación, as exiguas dotacións dos recursos humanos, etc.; pero tamén é de todo punto crucial sinala-la aparición de fenómenos de institucionalización entre os primeiros traballadores do sector; fenómenos non facilmente atallables, debido a que en parte son manifestación de causa efecto dos deficit e dificultades subliñadas anteriormente.

II. A PROTECCIÓN

Actualmente os grandes internados de menores están condenados

á extinción, como no seu tempo o estiveron os dinosaurios, polo que non se tratará xa de fenómenos de masificación asistidos, de cubri-las necesidades básicas dos xoves, ou de que sexan institucións de "coitados"; senón que desde unha visión distinta do adolescente e xove, como suxeitos en crise e transición, ós que por outra parte non chega normalmente a rede de recursos sociais. Os Centros de Atención a menores terán que propoñerse, sen posibilidade de retorno, políticas axeitadasde intervención institucional, que pasan necesariamente pola configuración de Programas Socioeducativos, onde precisamente os eixes dos proxectos recaian na participación dos xoves no seu desenvolvemento; de tal xeito que o xove perda a condición de asistido, de paciente, e recobre aquela outra de membro activo do sistema, portador significativo de historia, capaz de procesos autónomos relacionais. Posibilitar que esta condición do xove se manifeste é impensable se, á súa vez, a propia institución non se descentra de si mesma, non se sitúa no social, non analiza os obxectivos estratéxicos necesarios para incardinarse no comunitario, e non establece os axeitados controles de Evolución Interna e Supervisión Externa.

É certo que un Centro debe dotar de seguridade a un xove; é certo que unha institución imporá límites ó adolescente, pero non é menos certo que todo servizo que traballe con adolescentes deberá se-lo suficientemente dinámico e flexible para ofertar ós xoves proxectos e propostas sedutoras que posibiliten, moi especialmente, outros percorridos de transición, o que en perspectiva institucional se concreta elicitando no propio adolescente a súa participación activa na política institucional, xerando Proxectos Educativos sociais participativos, vertebrados en Subprogramas de Inserción Familiar, Sociolaboral, de Lecer e Tempo Libre, Proxectos Opcionais Libres; de Atención Individualizada, de seguimento Postinstitucional que, xunto a outros, se acaso máis clásicos, como son os de Apoio Escolar, Convivencia, Pretalleres, Educación Física, Educación para a Saúde contribúan a estrutura-la institución, dotándoa de contido e sentido, pero fundamentalmente de potencia suficiente como para ensancha-los seus límites, producindo, silandeiramente, un estalido de transformación e cambio, un esgazamento dos elementos estruturais máis anómalos, e proporcionando de forma sistémica e compacto con outros servizos unha instauración de

novas estruturas intermedias: Pisos Funcionais, Casas a Medio Camiño, Centros de Día, Acollementos Familiares, etc.

O efecto é claro: a entrada nun proceso de transformación da institución na medida que entra en relación con algo que é da orde do Social: a Comunidade e as Redes sociais, xa que os devanditos Programas deberán estar inmersos nun marco xeral, que, no primario, clarifique cal é o proceso de aportes significativos que unha institución pode brindar ó contorno, especialmente no referente ó campo da Infancia e Xuventude, Familia, etc.; e no secundario, desenvolva un sistema pedagógico participativo, que posibilite unha axeitada intervención coa poboación ingresada; e, no terciario, potencie os aportes persoais e sociais, necesarios e suficientes para a normalización da vida cotiá dos menores fóra do encadre residencial, de xeito que a Reinserción Social non sexa só o final dun proceso, senón que constitúa desde o principio un obxectivo prioritario da intervención.

Colocarse na devandita posición implica/complica á Institución, xa teña unha ou outra configuración,

atenda a unha ou outra poboación de xoves, estea encravada nun ou noutro territorio; xa que supón organizar los servicios persoais, a loxística, os tempos e os modelos de intervención, etc., non tanto en función do xa instituído, senón do cambio e dunha certa función instituínte, dentro dun sistema relacional Neno/Sistema Social-Institución, onde os Projectos de Intervención se convertan en instrumentos privilexiados da relación Neno/Profesional, axudando a triangular-la relación, a establecer operacións educativas, a crear climas terapéuticos. Agora ben, na Institución agroman os desexos dos profesionais, do persoal de servicios, da propia administración e, obviamente, dos menores. Por iso se precisa establecer operativos de Supervisión Externa e Avaliación Interna, que tendan a promover un sistema garante da ética das relacións. Doutra maneira, deixaríanse camiños abertos á expresión das rutinas, das paixóns..., obstruíriase o funcionamento da Lei, e facilmente de Menores, de ser un lugar de encontro, pasaría a ser un lugar onde o Obxecto e o Suceso da Institución quedarían confundidos, e a Institución pervertida.

RESUMO

No artigo pásase revista a cuestións claves relacionadas coa inadaptación social infanto-xuvenil desde a perspectiva das intervencións institucionais que se realizan na área de reforma e protección de menores, unha vez realizado un breve acercamento conceptual e diagnóstico.

BIBLIOGRAFÍA

- Adigny, F. (1980): *Los vagabundos eficaces*, Laia, Barcelona.
- Albrech, A. (1990): *El derecho penal de menores*. PPU, Barcelona.
- Asociación Americana de psiquiatría (1988): *DSM-III-R. Manual diagnóstico y estadístico de los trastornos mentales*, Mason, Barcelona.
- Basanta Dopico, J. L. (1990): "Instituciones de Menores " en *Cadernos de Psicología*, nº 10, pp. 11-14.
- Bronfenbrenner, U. (1987): *La ecología del desarrollo humano*, Paidós, Barcelona
- Foucault, M. (1978): *Vigilar y castigar*, Siglo XXI, Madrid.
- Freud, S. (1973): *Obras Completas*, Biblioteca Nueva, Madrid.
- Friedlander, K. (1981): *Psicoanálisis de la delincuencia juvenil*, Paidós, Barcelona.
- Fuentenebro, F. e C. Vázquez (1990): *Psicología Médica, Psicopatología y Psiquiatría*, Interamericana, McGraw-Hill, Madrid.
- García Roca, J., e outros (1991): *Pedagogía de la marginación*, Popular, Madrid.

- Garrido Genovés, V. (1986): *Delincuencia juvenil*, Alhambra, Madrid.
- Garrido Genovés, V. (1989): *Pedagogía de la delincuencia juvenil*, CEAC, Barcelona.
- Garrido Genovés, V. e M. Vidal del Cerro,(1987): *Lecturas de pedagogía correccional*, Nau Llibres, Valencia.
- Goffman, E. (1972): *Internados; ensayo sobre la reeducación de los jóvenes delincuentes y otros*, Amorrurtu, Buenos Aires.
- Gracia Fuster, E. e G. Musitu Ochoa, (1993): *El maltrato infantil; Un análisis ecológico de los factores de riesgo*, Ministerio de Asuntos Sociales, Madrid.
- Guindon, J. (1972): *Las etapas de la reeducación de los jóvenes delincuentes y otros*, Marfil, Alcoy.
- E. Kazdin, A. (1988): *Tratamiento de la conducta antisocial en la infancia y adolescencia*, Martínez Roca, Barcelona.
- Leo, G. de, (1985): *La justicia de menores*, Teide, Barcelona.
- Luengo, M. A., e outros (1985): *Lecturas sobre delincuencia juvenil*, Tórculo Textos, Santiago.
- Makarenko, V. (1987): *Poema pedagógico*, Gredos, Madrid.
- Marcelli, D., A. Bracomier, e J. Ajuriaguerra,(1986): *Manual de psicopatología del adolescente*, Toray-Masson, Barcelona.
- Martín Barroso, L. (1984): *La fuga de menores prevención y tratamiento*, Cincel, Madrid.
- Martínez Reguera, E. (1988): *Cachorros de nadie*, Popular, Madrid.
- Mause, L.I. de (1982): *Historia de la infancia*, Alianza, Madrid.
13. Leo, G. de (1985): *La justicia de menores*, Teide, Barcelona.
- na.
- Michelson, L., e outros (1987): *Las habilidades sociales en la infancia y adolescencia*, Martínez Roca, Barcelona.
- Musitu Ochoa, G., e outros (1980): *Familia y educación*, Labor Universitaria, Barcelona.
- Organización Mundial da Saúde (1992): *CIE-10. Trastornos mentales y del comportamiento*, Meditor, Madrid.
- Ortegan Esteban, J. (1979): *Delincuencia, reformatorio y educación liberadora*, Zero, Madrid.
- M. Platt, A. (1982): *Los salvadores del niño o la invención de la delincuencia*, Siglo XXI, Madrid.
- Sánchez Chamorro, M. (1981): *Psicoteapia dinámica en la delincuencia juvenil*, Herder, Barcelona
- Valverde Molina, J. (1988): *El proceso de inadaptación social*, Popular, Madrid.
- Vega, A. (1989): *Pedagogía de los inadaptados sociales*, Narcea, Madrid.
- Vicente Garrido, G. (1984): *Delincuencia y sociedad*, Mezquita, Madrid.
- Zabalza Veraza, A. (1989): "Estrategias de intervención socioeducativa ante los inadaptados sociales: una reflexión desde la práctica de trabajo en pisos", *Menores*, 15, pp. 17-42.